

Johannes Hygen Meyer

ERSTATNINGSRETTENS
ÅRSAKSKRAV

Universitetsforlaget

Erstatningsrettens
årsakskrav

Johannes Hygen Meyer

Erstatningsrettens årsakskrav

UNIVERSITETSFORLAGET

© Universitetsforlaget 2021

ISBN 978-82-15-05386-8

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med rettighetshaverne er enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk. Utnyttelse i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning og kan straffes med bøter eller fengsel.

Henvendelser om denne utgivelsen kan rettes til:

Universitetsforlaget AS
Postboks 508 Sentrum
0105 Oslo

www.universitetsforlaget.no

Omslag: Universitetsforlaget / Sissel Tjernstad

Sats: ottaBOK

Trykk: 07 Media – 07.no

Innbinding: Bokbinderiet Johnsen AS

Boken er satt med: Sabon LT Std 10,5/13

Papir: 90 g Amber Graphic 1,25

Forord

Denne boken tilsvare min doktoravhandling *Fra årsak til ansvar. En analyse av erstatningsrettens årsakskrav i historisk, komparativt og teoretisk perspektiv*. Avhandlingen ble innlevert til bedømmelse ved Universitetet i Oslo 1. september 2020 og forsvart 12. februar 2021. Jeg takker komitéen for en interessant og givende disputas.

I forbindelse med utgivelse til bokform har jeg gjort enkelte språklige endringer, enkelte mindre korrigeringer, enkelte redaksjonelle tilpasninger for å få budskapet klarere frem, og etter beste evne hensyntatt tilbakemeldinger fra komitéen. Jeg takker igjen Caroline for tålmodighet og støtte, og våre døtre Liv og nyfødte Ida for glede og inspirasjon.

15. september 2021

Johannes Hygen Meyer

Forord til doktoravhandlingen

Denne avhandlingen ble til mens jeg var stipendiat ved Institutt for privatrett, Universitetet i Oslo, i perioden 2015–2019 og ble fullført sommeren 2020. Jeg takker komiteen ved Margrethe Buskerud Christoffersen, Bjarte Askeland og Andreas Bloch Ehlers for deres gjennomgang av avhandlingen i forkant av disputas som finner sted 12. februar 2021. Videre vil jeg takke mine veiledere, Alf Petter Høgberg og Mads Andenæs for deres støtte, nysgjerrighet, innspill og kritikk. Mads i særdeleshet for hans oppmuntring til å forfølge akademiske ambisjoner, og for daglige samtaler i sluttspurten av avhandlingsperioden sommeren 2020. Videre vil jeg takke Erling Hjelmeng, Kåre Lilleholt og Bjarte Thorson for kyndig veiledning i tidligere faser i prosjektet, Arnt Skjefstad for gode innspill under midtveisevalueringen høsten 2017, og Markus Jerkø, Johan Wibye og Astrid Iversen for kommentarer til et tidlig engelsk artikkelutkast hvor noen av ideene i denne avhandlingen ble formulert.

Jeg takker videre Steinar Tjomsland for interessante diskusjoner og for å ha lest gjennom et tidlig utkast til det som er blitt den historiske delen av avhandlingen. Takk også til Birgitte Hagland, Beate Fiskerstrand og Are Stenvik for diskusjoner på ulike stadier i prosessen, Kirsti Strøm Bull for støtte og oppmuntring og for å ha lest et tidligere innledningskapittel våren 2020, og Ola Haugen Moen for inspirerende diskusjon sommeren 2020. Gjennom hele perioden har jeg også hatt stor glede av samvær med mange gode stipendiatkolleger på instituttet, både i Oslo og på doktorgradsseminarer. Jeg sender her en felles takk til dem alle! Med kontorplass i St. Olavs gate 23 hadde jeg også stor glede av daglig å omgås arbeidsrettsmiljøet, ved Stein Evju.

I tiden avhandlingen ble skrevet oppholdt jeg meg i større perioder med familien i Brussel, der vi holdt til. Jeg takker Institutt for privatrett, ved kontorsjef Eli Knotten, for at dette har latt seg gjøre, og for å ha lagt til rette for det praktiske i perioden. Jeg har hatt glimrende arbeidsforhold ved instituttet.

Jeg vil også takke Centre de droit privé ved Université Libre de Bruxelles og professor Rafaël Jafferli for å ha tatt meg godt imot ved deres institutt, for å ha tilbudt kontorplass i mellomtiden, for anledningen til å legge frem avhandlingsprosjektet for dem, og for givende diskusjoner. Videre vil jeg takke Andreas Paulus og Henner Gött ved Georg-August Universität Göttingen for å ha lagt til rette for et opphold der høsten 2017. Jeg vil dessuten takke erstatningsrettsmiljøet ved Universitetet i Bergen for invitasjon til arrangement hos dem, og for velvillig å ha tatt meg med og introdusert meg for andre europeiske erstatningsrettsjurister i Wien våren 2017.

Endelig skylder jeg Kommuneadvokaten i Oslo, ved Hanne Harlem, Trine Riiber og Camilla Selman, en stor takk for muligheten til å gå ut i permisjon, for forlengelsen av denne i forbindelse med min kones utvidede opphold i Brussel, og for ytterligere permisjon for ferdigstilling av avhandlingen sommeren 2020.

Det hører til avhandlingsskrivendes privilegium å takke familien for deres oppofrelser i forbindelse med arbeidet. Jeg takker min far, Gunnar Meyer, for å ha lest gjennom utkast og oppmuntret meg der jeg selv har vært i tvil. Jeg takker min mor, Anne Clarine Hygen, for hennes oppmuntring til også å forfølge akademiske ambisjoner. Størst takk fortjener min kone Caroline Lunde Ellingsen, for hennes støtte og oppofrelser gjennom alle årene prosjektet har pågått. Vår datter Liv, som kom til verden to måneder inn i stipendiatperioden, har vært en ustanselig kilde til glede og inspirasjon, og hun har nok også lært en god del mer enn det jeg har i samme periode.

Oslo, 11. januar 2021

Johannes Hygen Meyer

Innhold

Forord	5
Forord til doktoravhandlingen	6
DEL I INNLEDENDE DEL	17
Kapittel 1 Emnet	19
1.1 Innledning	19
1.2 Årsakskravets formulering i nyere tid	21
1.2.1 Innledning	21
1.2.2 Betingelselæren	21
1.2.3 Adekvanslæren og annen ‘rettslig avgrensning’ av ansvaret	22
1.2.4 Andre lærer og alternative formuleringer	23
1.3 Noen utfordringer med årsakskravets formulering i nyere tid ...	24
1.3.1 Innledning	24
1.3.2 Utfordringer med betingelselæren	24
1.3.3 Utfordringer med adekvanslæren	26
1.3.4 Uklart skille mellom hvorfor-spørsmål og ansvarsspørsmål	27
1.4 Studieobjekt, avgrensninger og synspunkt i boken	28
1.4.1 Innledning	28
1.4.2 Den ulovfestede deliktserstatningsretten	28
1.4.3 Det allmenne årsakskravet	29
1.4.4 Fem synspunkt om årsakskravet i denne boken	31
Kapittel 2 Opplegg og metode	33
2.1 Innledning	33
2.2 Historiske, komparative og teoretiske perspektiver	34
2.2.1 Historisk perspektiv	34
2.2.2 Komparativt perspektiv	34
2.2.3 Teoretisk perspektiv: Analyse og kritikk	36
2.2.4 Noen konsekvenser for årsakskravet i praksis	38
2.3 En kritisk dimensjon	39

2.3.1	Innledning	39
2.3.2	Intern kritikk	39
2.3.3	Ikke 'normativ' kritikk	40
2.3.4	Kritikk som middel for refleksjon	41
2.4	Årsaksforklaring og juridisk tenkemåte	41
DEL II HISTORISK BAKTEPPE		47
Kapittel 3 Idéhistorisk bakteppe		49
3.1	Innledning	49
3.2	Årsaksbegrepet i antikkens filosofi og juss	50
3.3	Årsaksbegrepet hos John Stuart Mill	52
3.4	Johannes von Kries' teori om adekvat årsakssammenheng	55
3.4.1	Innledning	55
3.4.2	Von Kries' sannsynlighetsteori	56
3.4.3	Von Kries' teori anvendt på rettslige spørsmål	57
3.5	Utviklingen av årsakskravet i tysk rettsvitenskap	58
3.5.1	Innledning	58
3.5.2	Carl Ludwig von Bars årsaksbegrep	58
3.5.3	Maximilian von Buris årsaksbegrep	59
3.5.4	Etterfølgende utvikling i tysk rettsvitenskap	61
Kapittel 4 Utviklingen av årsakskravet i common law		64
4.1	Innledning	64
4.2	Kasuisme i tidlig common law	65
4.3	Francis Bacon – proximate cause	65
4.4	Forskjellig utvikling i England (og Wales) og USA	67
Kapittel 5 Utviklingen av årsakskravet i norsk rett		68
5.1	Innledning	68
5.2	Fra kasuistikken i eldre rett til Anders Sandøe Ørsted	69
5.3	Resepsjon av tyske teorier om årsakssammenheng	70
5.3.1	Innledning	70
5.3.2	Bernhard Getz' delaktighetsforelesning	70
5.3.3	'Adekvanslæren' resipert – Oscar Platou, Francis Hagerup	72
5.3.4	Fredrik Stangs lærebok i erstatningsrett	74
5.3.5	Utvikling av alternative teorier og nye problemstillinger	76
5.4	Kristen Andersens rimelighetsbaserte adekvanslære	78
5.4.1	Innledning	78
5.4.2	Kristen Andersens kritikk av tidligere teorier	79

5.4.3	Kristen Andersens tilnærming	81
5.5	Utviklingen i nyere tid	84
5.5.1	Innledning	84
5.5.2	Betingelseslærens gjenintroduksjon	84
5.5.3	Tanken om at det må være 'nærhet' i årsaksrekken	88
5.5.4	Generelle rettssetninger, abstrakte språk- og argumentasjonsmønstre	91
5.6	Sammenfatning	94
DEL III KOMPARATIVT UTSYN		95
Kapittel 6 Innledning		97
6.1	Innledning	97
6.2	Årsaksbegrep, kultur og tenkemåte	98
6.3	Noen presiseringer	99
6.4	Kort om andre komparative studier av årsakskravet	100
Kapittel 7 Nordiske land		104
7.1	Innledning	104
7.2	Danmark	104
7.2.1	Utgangspunkt i betingelseslæren	104
7.2.2	'Rettslig avgrensning' av ansvaret	106
7.3	Sverige	108
7.3.1	Utgangspunkt i betingelseslæren	108
7.3.2	'Rettslig avgrensning' av ansvaret	110
7.4	Sammenfatning	111
Kapittel 8 Kontinentaleuropeiske land		113
8.1	Innledning	113
8.2	Tyskland	115
8.2.1	Innledning	115
8.2.2	Årsakssammenheng og systematikken i BGB	115
8.2.3	Utgangspunkt i betingelseslæren	116
8.2.4	'Rettslig avgrensning' av ansvaret	118
8.3	Frankrike	121
8.3.1	Innledning	121
8.3.2	Årsakssammenheng og fransk sivilprosess	122
8.3.3	Formuleringen av årsakskravet	124
8.4	Belgia	127
8.4.1	Innledning	127
8.4.2	Ekvivalenslæren	128

8.4.3	Anvendelsen av ekvivalenslæren som en differansemetode	129
8.4.4	Lovutkastet fra 2019	132
Kapittel 9	Common law-land	133
9.1	Innledning	133
9.2	England og Wales	134
9.2.1	Utgangspunkt: ‘factual causation’	134
9.2.2	‘Rettslig avgrensning’: ‘foreseeability’ og ‘remoteness’ . . .	140
9.3	USA	143
9.3.1	Innledning	143
9.3.2	Særegenheter ved amerikansk erstatningsrett	144
9.3.3	Utgangspunkt: ‘cause-in-fact’	146
9.3.4	‘Rettslig avgrensning’ av ansvaret – ‘proximate cause’ . .	148
Kapittel 10	Den europeiske dimensjon	151
10.1	Innledning	151
10.2	EU/EØS-rettens erstatningsrettslige årsakskrav	152
10.2.1	Innledning	152
10.2.2	EU/EØS og erstatningsretten	153
10.2.3	Formulering av årsakskravet	154
10.2.4	‘Rettslig avgrensning’ av ansvaret	156
10.3	EMKs erstatningsrettslige årsakskrav	157
10.3.1	Innledning	157
10.3.2	EMK og erstatningsretten	157
10.3.3	Årsakskrav og krenkelse av EMK-bestemmelse	158
10.3.4	Årsakskrav og ‘just satisfaction’, jf. art. 41	159
10.4	Erstatningsrettslig årsakskrav i akademiske prosjekter	161
10.4.1	Innledning	161
10.4.2	Årsakskravet i DCFR	162
10.4.3	Årsakskravet i PETL	165
10.5	Sammenfatning	168
DEL IV	ANALYSE OG KRITIKK AV ÅRSAKSKRAVET	171
Kapittel 11	Innledning	173
11.1	Innledning	173
11.2	Årsakssammenheng, forklaring og forståelse	174
11.3	Årsakssammenheng og ansvarsplassering	178
11.4	Modeller, formler og helhetlige teorier om årsakssammenheng . .	183

11.5	Årsakssammenheng, interessevern og normens beskyttelsesformål	186
11.6	Opplegget i det følgende	188
Kapittel 12	Årsaksforbindelser i aktuelle hendelsesforløp	190
12.1	Innledning	190
12.2	Hva skal årsaksforklares?	191
12.2.1	Innledning	191
12.2.2	Grunnelementene årsak og virkning – ‘causal relata’	192
12.2.3	Årsak og virkning i tid og rom	194
12.2.4	Tendensen til å ta utgangspunkt i typetilfelle	196
12.2.5	Forbindelser mellom typetilfelle	197
12.2.6	Årsaksforklaringen involverer flere årsaker eller flere virkninger	198
12.3	Hva vil det si å årsaksforklare?	200
12.3.1	Innledning	200
12.3.2	Bruk av forestillingsevnen	201
12.3.3	Et spørsmål om kunnskap	202
12.3.4	Tendensen til å se mønstre og årsaksforklaringer	203
12.3.5	Mellom det konkrete og det generelle	206
12.4	Særlig om bruk av spesialisert fagkunnskap	207
12.4.1	Innledning	207
12.4.2	Spesialisert fagkunnskap og årsaksbegrep	209
12.4.3	Nærmere om anvendelse av innsikt fra andre fagfelt	210
12.4.4	Behovet for generelle avklaringer ved vitenskapelig tvil	213
12.5	Vurderingstema – årsaksevne og realisering	216
12.5.1	Innledning	216
12.5.2	Årsaksevne: Det er skapt en risiko	216
12.5.3	Realisering: Den konkrete ‘virkningen’ er innenfor risikoen	220
12.5.4	Forekomst: Forholdet til bevisvurderingen	224
12.5.5	Kort om bevisbyrde og beviskrav	225
12.6	Sammenfatning	227
Kapittel 13	Kontrafaktiske hypoteser	229
13.1	Innledning	229
13.2	Skillet mellom det aktuelle og det hypotetiske	232
13.2.1	Innledning	232
13.2.2	Presentasjon av skillet	232
13.2.3	Kilder til uklarhet	235
13.2.4	Forholdet til skillet mellom handlinger og unnlatelser	238
13.2.5	To typer kontrafaktiske hypoteser	240
13.3	Hindringssammenheng	242
13.3.1	Innledning	242

13.3.2	Skade eller annen uønsket begivenhet som ‘virkning’ . . .	243
13.3.3	Hindringsevne: Et spørsmål om risikoen kunne ha vært redusert	246
13.3.4	Flere hypotetiske faktorer	251
13.3.5	Kort om bevisbyrde og beviskrav	252
13.3.6	Andre måter å formulere et krav om hindringssammenheng på	254
13.4	Omfangssammenheng	255
13.4.1	Innledning	255
13.4.2	Skade eller annen uønsket begivenhet som ‘årsak’	256
13.4.3	En del av et verdsettelsesproblem	258
13.4.4	Spørsmål om fratrekk for etterfølgende skade eller skaderisiko	263
13.4.5	Kort om bevisbyrde, beviskrav og bevispresumsjoner . . .	267
13.4.6	Andre måter å formulere krav om omfangssammenheng på	270
13.5	Sammenfatning	270
Kapittel 14	Karakteristikker over årsakssammenhengen	272
14.1	Innledning	272
14.2	Noen generelle utgangspunkter	274
14.2.1	Innledning	274
14.2.2	Utgangspunkt: Det foreligger en årsakssammenheng	274
14.2.3	Kort om karakteristikkenes betydning for ansvarsspørsmålet	276
14.3	Karakteristikken ‘påregnelighet’	278
14.3.1	Innledning	278
14.3.2	Forholdet til ansvarsgrunlaget	279
14.3.3	En sannsynlighetsvurdering	281
14.3.4	Påregnelighet og forståelse av sakens faktum	283
14.3.5	Påregnelig fra den ansvarliges perspektiv	284
14.3.6	‘Påregnelighet’ som stikkord for at årsaksforløpet er atypisk?	285
14.4	Karakteristikkene ‘nær’, ‘umiddelbar’, mv.	290
14.4.1	Innledning	290
14.4.2	Utfordringen med å definere ‘nærhet’ mv.	291
14.4.3	‘Nærhet’ som stikkord for en påregnelighetsvurdering?	298
14.4.4	‘Nærhet’ som stikkord for årsaksforløpets atypiskhet? . .	302
14.4.5	‘Nærhet’ og saksøktens <i>ansvarssfære</i> – ikke ‘årsakssammenheng’	303
14.4.6	‘Nærhet’ og saksøkers <i>rettighetstilknytning</i> – ikke ‘årsakssammenheng’	307

14.4.7	‘Nærhet’ som stikkord for <i>ekstraordinært stort tap</i> – lemping?	308
14.5	Kort om karakteristikken ‘uvesentlig’	311
14.5.1	Innledning	311
14.5.2	Tilbakeskuende vurdering av årsaksfaktorene i ‘årsaksbildet’	312
14.5.3	‘Uvesentlighet’, påregnelighet og usikkerhet om årsaksforklaring	314
14.6	Sammenfatning	316
DEL V AVSLUTNING		319
Kapittel 15 Avslutning		321
15.1	Innledning	321
15.2	Årsaksforklaringen som kjernen i årsakskravet	322
15.3	Årsakssammenheng og øvrige vilkår for ansvar	323
15.4	Bør årsakskravet oppfattes som et eget vilkår?	324
15.5	Avslutning	325
REGISTRE		327
Rettsavgjørelser		329
Lover og forskrifter		341
Lovforarbeider og rapporter		344
Litteratur		346

DEL I

Innledende del

Kapittel 1

Emnet

1.1 Innledning

Denne boken tar for seg av et av de ulovfestede vilkårene for å idømme erstatning, nemlig kravet om årsakssammenheng mellom ansvarsgrunnlaget og det økonomiske tapet. Boken gir en analyse av dette kravet i historisk, komparativt og teoretisk perspektiv. De sentrale spørsmålene i boken er for det første hvorfor og hvordan årsakskravet ble formulert slik det er i dag, belyst gjennom en historisk gjennomgang;¹ for det andre hvordan årsakskravet formuleres i andre land, belyst gjennom en komparativ undersøkelse;² og for det tredje om og i hvilken grad det gjennom analyse og kritikk er mulig å formulere årsakskravet, og de problemstillinger det ansporer til i praksis, på en mer nyansert og klarere måte.³

Spørsmålet om årsakskravet er oppfylt kan melde seg i de fleste typer saksforhold, og over et bredt spekter av samfunns- og livsområder. Den anførte årsakssammenheng kan for eksempel ha med måten kjemiske forbindelser i et preparat tas opp i kroppen på, eller måten informasjon blir spredt og oppfattet på. Den kan også gjelde kraften i et godt plassert knyttneveslag, en ondsinnet tilskyndelse eller troen på at rektor og lærere ville ha satt foten ned for mobbere. 'Forårsakelsen' av et *økonomisk tap* vedrører på sin side et inngrep i en abstrakt formuesstørrelse, noe som forutsetter en målestokk i form av markedsverdier for å verdsette det som er gått tapt. Dessuten oppstår ofte spørsmålet om årsaksforbindelsen er for *svak* eller utilstrekkelig til å kunne statuere ansvar – i den grad det er mulig å vurdere dette på en rimelig etterrettelig måte. For eksempel kan det spørres om noen i tilstrekkelig grad kan sies å ha 'forårsaket' en annen persons selvmord. Eller det kan spørres om noen gjennom salg av fossile drivstoffer har vært med å 'forårsake' mer alvorlige hetebølger, skogbranner og flommer.

Felles for alle saksforholdene, er at de reiser spørsmålet om det foreligger en årsakssammenheng som gir grunnlag for å idømme erstatning, og at domstolene henviser til, og anvender, *det samme vilkåret*. Dette skaper et behov for å undersøke hva årsakskravet generelt kan sies å innebære, på tvers av de konkrete sakstypene som kommer til pådømmelse i domstolene.

1 Se denne bokens del II.

2 Se denne bokens del III.

3 Se denne bokens del IV.

Sammen med de andre generelle vilkårene for erstatning,⁴ utgjør årsakskravet et slags idémessig grunnlag for erstatningsretten. I denne sammenheng har årsakskravet særlig betydning for erstatningsretten som system. Den ulovfestede erstatningsretten kan ses som et ‘cause-based system’,⁵ altså et ‘årsaksbasert system’. Siden de første sivillovbøkene på slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet, har årsakskravet vært orientert rundt et generelt krav om årsakssammenheng mellom ansvarsgrunnlag og økonomisk tap.⁶ Den ulovfestede erstatningsrettens virkefelt er ikke avgrenset mot nye eller uregulerte skade- og tapsforårsaker. Dette innebærer at erstatningsretten, gjennom det allmenne årsakskravet, står i førstelinjen overfor nye eller uregulerte risikoen i samfunnet.

Årsakskravet karakteriseres av at det skaper særegne rettslige (og moralske) dilemma, ettersom det bringer forhold som ligger utenfor den ansvarliges kontroll innenfor en potensiell erstatningsplikt. Det er ikke noe en-til-en-forhold mellom for eksempel uaktsom atferd og forårsakelse av skade; et øyeblikks ubetenksomhet kan føre til stor skade, mens ekstremt risikable handlinger med et nødskrik kan gå bra.⁷ Som følge av dette søker man i moderne samfunn gjerne å regulere seg bort fra den ulovfestede erstatningsretten, dels ved å vedta offentligrettslig sanksjonerte handlingsregler rettet mot *risikabel atferd* alene, og dels ved å vedta private og offentlige ordninger for å kompensere følger av bestemte typer *skade- eller tpsforekomster* alene.⁸ Det er imidlertid mange spørsmål som ikke blir regulert på denne måten, og i noen tilfelle som heller ikke kan reguleres. I mange tilfelle innebærer reguleringen i realiteten også en presisering av årsakskravet, men slik at det ulovfestede og generelle årsakskravet fortsatt utgjør det grunnleggende utgangspunktet. Dette innebærer at det ulovfestede erstatningsrettslige årsakskravet fortsatt er et praktisk og aktuelt emne.

Til tross for at det er et så sentralt vilkår, finnes det ingen endelig og autoritativ definisjon av det. Årsakskravet er ulovfestet. De rettslige kildene er tekster fra ulike epoker og forskjellige land, som behandler både allmenne teoretiske spørsmål, og praktiske problemer. Årsakskravet har sitt idéhistoriske opphav utenfor Norge og er inspirert av vitenskapelige og filosofiske diskusjoner om hva

4 De øvrige vilkårene er at det må foreligge et *ansvarsgrunnlag*, et *økonomisk tap* og at det som det kreves erstatning for representerer en *erstatningsrettslig vernet interesse*, se i denne retning *Hagstrøm / Stenwik* 2019 bl.a. punkt 1.1, kap. 3 (vernet interesse), kap. 4–7 (ansvarsgrunnlag), kap. 12 (utmåling av det økonomiske tapet).

5 *Cane* 2013 s. 109.

6 Se bl.a. Code Civil des Français 9. februar 1804 art. 1382: «Tout fait quelconque de l'homme, qui cause à autrui un dommage, oblige celui par la faute duquel il est arrivé à le réparer.» Enhver som ved en klanderverdig opptreden forårsaker en skade hos en annen må erstatte denne. Begrepet ‘skade’ – ‘dommage’ på fransk – ble tidlig benyttet i mer overført betydning, som f.eks. ‘dommage moral’, jf. l'arrêt Baget, Cour de cassation 15. juni 1833 *Journal du Palais* 25 (1833) s. 574. Saken gjaldt erstatning for ulovlig drift av et apotek, anlagt av konkurrentene.

7 Problemet kalles ‘moral luck’ i filosofien, jf. *B.A.O. Williams* 1976, *Nagel* 1976.

8 Et eksempel er regulering av bilbruk i hhv. strenge offentligrettslige krav i vegtrafikkloven fra 1965, og lovfestet forsikringsplikt i bilansvarsloven fra 1961. Se for dette generelle poeng, bl.a. *Alexander* 1987; *Waldron* 1995.

‘årsakssammenheng’ betyr. Også i dag har spørsmålet om hva vi legger i uttrykket ‘årsakssammenheng’ betydning langt utenfor retten og rettsvitenskapen, som for eksempel i medisinen, eller i samfunnsvitenskaper som økonomi, som domstolene ikke sjelden kan komme i befatning med i konkrete saker. Det kan uansett spørres hvor hensiktsmessig det er å definere dette begrepet på en autoritativ måte. I alminnelig dagligtale, og i andre fagfelt, er en påstand om årsakssammenheng et svar på et *hvorfor*-spørsmål. Hva det vil si å gi svar på slike spørsmål, gir det ikke nødvendigvis god mening å definere autoritativt.

I denne boken ønsker jeg å vise at det å anvende årsakskravet i praksis må betraktes som et spørsmål om *metode*. Det vedrører *måten dommeren resonnerer på* for å komme frem til et resultat i saken. Selv om det i den konkrete saken utgjør et sentralt premiss for å konkludere med at det skal ilegges erstatning, er det likevel grunn til å spørre hvor godt egnet det er til å trekke opp mer konkrete *rettslige* grenser for erstatningsplikten i samfunnet. Det er grunn til å spørre om ikke disse i hovedsak bør trekkes opp gjennom de øvrige rettslige vilkår for ansvar, og først og fremst gjennom vilkåret om ansvarsgrunnlag.

Før jeg går videre, skal jeg først utdype emnet for boken. Jeg skal her først presentere årsakskravets formulering i nyere tid, jf. punkt 1.2, og deretter noen utfordringer med denne, jf. punkt 1.3. Til slutt skal jeg gi noen presiseringer av studieobjektet for boken og fremstillingen videre, jf. punkt 1.4.

1.2 Årsakskravets formulering i nyere tid

1.2.1 Innledning

Hva som skal til for å si at det foreligger en årsakssammenheng i saken, har typisk blitt formulert gjennom ulike teorier eller ‘lærer’. Den formulering av årsakskravet som gis i nyere tid, kan skjematisk beskrives med en oppdeling mellom en såkalt ‘betingelselære’ og en såkalt ‘adekvanslære’, hvor betingelselæren utgjør første etappe og adekvanslæren andre etappe.⁹ Som jeg kommer tilbake til i et senere kapittel,¹⁰ har denne formuleringen røtter tilbake til 1800-tallets vitenskapsfilosofi. Her skal jeg kort introdusere disse lærene, jf. punkt 1.2.3 og 1.2.3, samt en oversikt over andre lærer og alternative formuleringer, jf. punkt 1.2.4.

1.2.2 Betingelselæren

Etter betingelselæren skal det spørres om skaden ikke ville ha hendt om det ansvarsbetingende forhold tenkes borte. Innholdet i betingelselæren ble formulert slik i Høyesteretts andre p-pilledom inntatt i Rt. 1992 s. 64, s. 69:

⁹ Tanken om at det bare er denne måten å formulere årsakskravet på er av relativt ny dato i norsk rett, jf. nedenfor i del II punkt 5.5.

¹⁰ Se nedenfor del II, kap 3.

«Årsakskravet mellom en handling eller unnlatelse og en skade er vanligvis oppfylt dersom skaden ikke ville ha skjedd om handlingen eller unnlatelsen tenkes borte. Handlingen eller unnlatelsen er da en nødvendig betingelse for at skaden inntreffer. I den årsakskjede som leder frem til en skade, kan det – når årsakskravet stilles på denne måte – foreligge flere årsaker og dermed også flere mulige erstatningsbetingende forhold.»

Betingelselæren forbindes bl.a. med den engelske tenkeren John Stuart Mill og verket *A system of logic* som første gang ble utgitt 1843.¹¹ Mill satte som utgangspunkt for tanken at enhver hendelse måtte anses som forårsaket av totaliteten av alle forutgående betingelser. Denne tanken ble innflytelsesrik i tysk rettsvitenskap, og ble deretter resipert i en rekke andre land. Betingelselæren benyttes både Danmark og Sverige.¹² Det gjør den også i England og USA, hvor det først må konstateres at det foreligger årsakssammenheng etter den såkalte «but-for»-test.¹³ I Tyskland skal det først fastslås årsakssammenheng med henvisning til «Die Bedingungstheorie».¹⁴ Betingelselæren er likevel bare et utgangspunkt for tanken, og sier ikke noe definitivt om når en skade skal anses forårsaket av det ansvarsbetingende forhold. Betingelselæren kan minne om den såkalte ekvivalenslæren, som ble foreslått av den tyske rettsviteren Maximilian von Buri på 1870-tallet; etter denne læren skal alle betingelser også være ansvarlige årsaker.¹⁵ Ekvivalenslæren benyttes bl.a. i Frankrike og Belgia.¹⁶

1.2.3 Adekvanslæren og annen 'rettslig avgrensning' av ansvaret

Som nevnt er betingelselæren bare et utgangspunkt for tanken i Norge, og det skal lite til for å konstatere at vilkåret etter denne læren er oppfylt. Så lenge dette konstateres, skal det deretter spørres om skaden er en så «upåregnelig, fjern og avledet følge at det ikke er rimelig å knytte ansvar til» det ansvarsbetingende forhold. Dette er den såkalte 'adekvanslæren'. Innholdet i adekvanslæren ble formulert slik i en dom om erstatning for en skade som senere ledet til psykisk sykdom, inntatt i Rt. 2007 s. 172 («Schizofreni»), jf. avsnitt 65 og 66:

«Det er et vilkår for erstatningsansvar at årsakssammenhengen er adekvat. [...] Sentralt i adekvansvurderingen står spørsmålet om skaden er en så upåregnelig, fjern og avledet følge av den skadevoldende handling at det ikke er rimelig å knytte ansvar til den.»

11 *Mill* 1851 s. 339–340, se nedenfor punkt 3.3.

12 Jf. kap. 7 nedenfor.

13 Jf. kap. 9.

14 Jf. punkt 8.2 nedenfor.

15 *Von Buri* 1873, se nedenfor punkt 3.5.3.

16 Jf. punkt 8.3 og 8.4 nedenfor.

Adekvanslæren skal ha sitt opphav i en avhandling av den tyske filosofen, fysiologen og sannsynlighetsteoretikeren Johannes von Kries i 1888.¹⁷ Von Kries benyttet en sannsynlighetsteoretisk tilnærming til begrepet årsakssammenheng. I dag er oppfatningen at adekvanslæren i stor grad er et spørsmål om rimelighet. Norsk rett er ikke alene om å ha en slik ‘rettslig’ test som tillegg til betingelseslæren. Det samme er tilfellet i Danmark og Sverige.¹⁸ I England er det krav om ‘foreseeability’, som riktignok har et noe snevrere vurderingstema enn i Norge.¹⁹ I USA kreves det at årsaken er ‘proximate’, inspirert av Francis Bacon (1526–1626).²⁰ I Frankrike og Belgia spiller adekvansbetraktninger derimot en mindre rolle, ettersom de i utgangspunktet betrakter enhver årsak som en ansvarlig årsak.²¹

Til den ‘rettslige’ siden av årsakskravet hører også spørsmålet om årsaken er så «uvesentlig i årsaksbildet» at det er naturlig å knytte ansvar til den. Det ble formulert slik i Høyesteretts andre p-pilledom inntatt i Rt. 1992 s. 64, s. 70:

«Når jeg i det følgende drøfter om p-pillebruken er en nødvendig betingelse eller årsak til skaden, legger jeg samtidig i uttrykket ‘nødvendig’ at den har vært så vidt vesentlig i årsaksbildet at det er naturlig å knytte ansvar til den.»

Uvesentlighetslæren forutsetter at det for hendelsesforløpet er mulig å konstruere et ‘samvirke av årsaksfaktorer’, som danner et ‘årsaksbilde’. Uvesentlighetslæren forankres normalt i nevnte dom fra Høyesterett.²² Uvesentlighetslæren har i mindre grad et motsvar i andre jurisdiksjoner. Et eksempel er likevel USA, hvor det i flere jurisdiksjoner kreves at årsaken er en «substantial factor» for at det skal bli tale om et ansvar.²³

1.2.4 Andre lærer og alternative formuleringer

Som et alternativ til betingelses- og adekvanslæren, ble det lenge hevdet at det i norsk rett gjaldt en hovedårsakslære. Denne læren innebar at kravet til årsakssammenheng måtte forstås som et krav om at den ansvarlige årsaken også var hovedårsaken til skaden. Blant de som hevdet dette var Carsten Smith og Kristen Andersen.²⁴ Etter Høyesteretts dom i den andre p-pillesaken, Rt. 1992 s. 64, er det klart at det ikke gjelder noen slik hovedårsakslære. Enhver nødvendig betingelse, slik dette er definert i betingelseslæren, kan i utgangspunktet være en ansvarlig årsak. Det gjelder derimot en hovedårsakslære i bl.a. forsikringsretten.²⁵

17 Von Kries 1888, se nedenfor punkt 3.4.

18 Jf. kap. 7 nedenfor.

19 *Overseas Tankship (UK) Ltd v. Morts Dock and Engineering Co Ltd (The Wagon Mound (No 1))* [1961] 1 All ER 404 [1961] AC 388 [1961] WLR 126.

20 Bacon 1636 s. 1 flg., se punkt 4.3 og 9.3 nedenfor.

21 Jf. punkt 8.2 og 8.3 nedenfor.

22 Hagstrøm / Stenvik 2019 s. 437.

23 Jf. punkt 9.3 nedenfor.

24 C. Smith 1961; Andersen 1976.

25 Se bl.a. Bull 2008 s. 248–251; Schjelderup 1927 s. 33 flg.

Det har for øvrig også avleiret seg *alternative* formuleringer av årsakskravet i norsk og fremmed rett, som i det vesentlige gjelder samme spørsmål. En annen lære er for eksempel ‘novus actus interveniens’, som gir fritak for ansvar der hvor en årsaksfaktor ‘griper inn’ i årsaksløpet. Denne læren er bl.a. benyttet i engelsk rett.²⁶ Videre finnes det enkelte lærer som utgjør unntak fra eller presiseringer av vilkåret om adekvat årsakssammenheng for bestemte sakstyper eller rettsområder. Et eksempel er læren om skadelidtes særlige sårbarhet,²⁷ eller ‘the thin scull rule’,²⁸ som i utgangspunktet statuerer ansvar for mer unormale personskader, dersom disse skyldes skadelidtes særlige sårbarhet. Et annet eksempel er ‘casus mixtus’ som i noen tilfelle statuerer ansvar for hendelige følger av et brudd på en forpliktelse.²⁹ I fransk rett er ‘force majeure’ dessuten en ansvarsfritaksgrunn etter den alminnelige deliktserstatningsretten, og ikke bare i henhold til uttrykkelige kontraktsbestemmelser slik tilfellet er i Norge.³⁰

Grunnleggende besvarer alle disse lærene den samme problemstillingen, nemlig hvilke konsekvenser i ‘årsaksrekken’ som den ansvarlige skal svare for. Det at disse lærene eksisterer side om side skyldes til dels historiske forhold. Det er imidlertid ikke lærene som sådan som er emnet for denne boken, men problemstillingen, det vil si hva det innebærer at det ansvarsbetingende forhold må være årsak til den skaden det kreves erstatning for. Jeg vil i hovedsak ta utgangspunkt i formuleringen av henholdsvis betingelses- og adekvanslærene.

1.3 Noen utfordringer med årsakskravets formulering i nyere tid

1.3.1 Innledning

Det er allment akseptert at årsakskravets formulering har flere svakheter. Lærene jeg har omtalt ovenfor oppfattes til dels som intuitivt feil, og dels som uklare. Disse svakhetene vil jeg komme nærmere inn på i denne boken, men jeg skal redegjøre overordnet for dem allerede her. Jeg vil først presentere noen utfordringer med betingelseslæren (punkt 1.3.2), så adekvanslæren (punkt 1.3.3) og så presentere en generell utfordring med kombinasjonen av begge lærer (punkt 1.3.4)

1.3.2 Utfordringer med betingelseslæren

Betingelseslæren er kritisert av flere for å utelukke årsakssammenheng i tilfeller hvor dette intuitivt fremstår feil, for eksempel hvis skaden er inntruffet som følge

26 *Carslogie Steamship Co Ltd v. Royal Norwegian Government* [1952] AC 292, [1952] 1 All ER 20.

27 Jf. bl.a. Rt. 1937 s. 568; Kjelland 2008.

28 *Smith v. Leech Brain & Co* [1962] 2 QB 405; *Hart / Honoré* 1985 s. 172–174.

29 *Hagstrøm* 2011 s. 551–552.

30 Se bl.a. *Quézel-Ambrunaz* 2010 s. 324–326.

For å idømme erstatning må det være årsakssammenheng mellom ansvarsgrunnlag og økonomisk tap. Dette er et av de generelle og ulovfestede vilkårene for erstatningsplikt i norsk rett. Boken, som er forfatterens doktoravhandling, presenterer årsakskravet i historisk, komparativt og teoretisk perspektiv.

Den *historiske* delen av boken dekker årsakskravets idéhistoriske opprinnelse, dets utvikling i tysk rettsvitenskap på 1800-tallet og videreutviklingen av dette frem til dagens norske erstatningsrett.

Den *komparative* delen av boken presenterer formuleringen av årsakskravet i nordiske, kontinentaleuropeiske og common law-land. Den gir også en oversikt over formuleringen av årsakskravet i overnasjonale og transnasjonale europeiske rettskilder.

Den *teoretiske* delen av boken presenterer en analyse og kritikk av erstatningsrettens årsakskrav. Forfatteren argumenterer for at årsakskravet angår spørsmål om metode.

Videre argumenterer forfatteren for at det er nødvendig å skille mellom påstander om årsakssammenheng i aktuelle begivenhetsforløp og kontrafaktiske hypoteser, og mellom ulike typer kontrafaktiske hypoteser. I tillegg drøfter forfatteren bruken av karakteristikk av årsakssammenhengen eller årsaksfaktorer som «påregnelighet», «nærhet» og «vesentlighet», og i hvilken grad det er behov for disse begrepene for å trekke erstatningsansvarets grense.

Boken vil kunne være nyttig for advokater og dommere, samtidig som den kan være interessant for universitetsansatte og studenter som er i berøring med grunnleggende erstatningsrett.

JOHANNES HYGEN MEYER har master i rettsvitenskap fra Universitetet i Oslo (2010), LL.M. fra Universitetet i Cambridge (2011) og ph.d. fra Universitetet i Oslo (2021). Boken ble skrevet da forfatteren var stipendiat ved Institutt for privatrett (2015–2019). Han jobber i dag som advokat hos Kommuneadvokaten i Oslo.

 Universitetsforlaget

ISBN 978-82-15-05386-8

